

HÅKAN TUNÓN

STUDIET AV BRUKET AV NATUREN

UR ETNOBIOLOGIS HISTORIA

Människan har i alla tider varit beroende av biologisk mångfald. Det är knappast någon världsomvälvande nyhet utan det är snarare en självklarhet att vi på olika sätt har nyttjat den lokala floran och faunan. Naturen har från tidernas begynnelse bistått oss med mat, medicin, material till kläder, redskap och byggnader, och mycket, mycket annat. Naturens breda nytta samt människans användning av och förhållande till den har också varit det bärande elementet genom större delen av den danske etnobiologen, forskaren och författaren Vagn J. Brøndegaards skriftställande. På ett folkbildande och korrekt sätt har Brøndegaard skrivit en mängd värdefulla artiklar om danskarnas användning av framför allt växter på allehanda vis, men också om folktro och föreställningar kopplade till växter och djur. Det handlar om insiktsfulla texter som oftast ger kunskap om en specifik företeelse, men samtidigt också bidrar till en bredare förståelse för naturens rikedom och människans beroende av den. Han producerade under runt sjuttio års verksamhet en stor mängd vetenskapliga och populärvetenskapliga artiklar om de mest varierande ämnen, såsom enskilda växters nytta inom exempelvis folkmedicin, men också om olika blomsterlekar och användningen av växtleksaker, växtnamn och föreställningar om häxringar för att nämna något. Mycket av Brøndegaards kunnande

om dessa saker samlades i hans tre omfattande bokverk; *Folk og flora* (1978–80), *Folk og fauna* (1985–86) och *Folk og fæ* (1991–92) – fullödiga och värdefulla skildringar av det som kallas etnobotanik, eller etnozoologi eller under samlingsnamnet etnobiologi. Ett ämne som ofta utpekats som något som handlar om historiska kuriositeter, men frågan om användningen av naturens resurser beskriver något som i högsta grad är något som vi behöver, både idag och för framtiden. Inte särskilt förvånande är heller att naturen även idag bistår oss med olika råvaror vilket brukar omfattas av termen producerande ekosystemtjänster, men naturen ger oss också andra värden, såsom andliga, estetiska, pedagogiska eller rekreationsvärden, vilka brukar beskrivas som kulturella ekosystemtjänster.¹ Mycket av det som Brøndegaard skildrade i sina alster kan räknas till den sistnämnda gruppen och fyller som sådana en mycket värdefull roll pedagogiskt för att visa på människans beroende av naturens gåvor och mångfalden av dem. De utgör grunden till hur vi upplever naturen och vad vi anser oss ha rätt att göra med den.

De mänskliga samhällenas behov av kunskap om naturen och dess nyttigheter har lett till att människor i de flesta kulturer och redan för tusentals år sedan sedan har börjat lista floras och faunas användbarhet. Man har med tiden också varit angelägen av att berika sitt

Nyfikenhet på naturen. En iögonfallande eldsopp (Boletus luridus) väcker ett spontant intresse. Foto: Håkan Tunón.

kunnande genom att försöka kartlägga andra kulturernas nyttjande, dvs. det som i akademiska sammanhang kallas etnobiologi. Det finns visserligen en mängd olika personer som långt tidigare började lista användningen av växter och djur, men jag väljer att inleda resonemanget med vår egen blomsterkung Carl von Linné (1707–1778). Anledningen till detta är hans rika skriftproduktion vad gäller naturens nyttjande, både i form av listningar och reseskildringar i olika sammanhang. Hans resande till olika landsändor av Sverige, som inleddes med Lapplandsresan 1732, hade flera syften:

1. att finna utvecklingsbara naturresurser,
2. att dra nytta av den utvecklingsbara folkliga kunskapen,

3. utforska landets avlägsnaste delar, och
4. upptäcka och beskriva landets flora och fauna.

Detta var helt i enlighet med de internationella upptäcktsresorna som hade gjorts tidigare och gjordes långt efter, vilka har utgått från kolonialismens tankevärld. Vårt behov av den lokala floran och faunan som försåg oss med lämpliga råvaror för alla olika ändamål minskade successivt allteftersom resandet och den långväga handeln utvecklades. Behov kunde tillfredsställas med råvaror från andra sidan jorden. Idag har vi också en situation där det globala på många sätt snudd på kan betraktas som lokalt.

VÄXTLISTOR,
NATURHISTORIA OCH
EKONOMISK BOTANIK

Som nämnts tidigare så har människan i alla tider nyttjat naturen på varjehandat sätt, men hon har dessutom sedan tidernas begynnelse, eller åtminstone så länge skriftspråk har funnits, beskrivit och listat användandet av växter och djur. Oftast har det emellertid handlat om dokumentation för själva användandets egen skull och inte som idag för det vetenskapliga studiet av användandet. Det finns mångtusenåriga kilskriftstavor från Babylonien som beskriver handeln med jordbruksprodukter, medicinska papyrus och naturskildringar från antika Egypten och läkeböcker från Kina. I vår del av världen skrev författare från antika Grekland och romerska riket en mängd handböcker i praktiskt naturbruk eller naturhistoria, rena "uppslagsböcker" i användandet av djur och växter.² Liknande skrifter sammanställdes senare på de medeltida klostren i form av exempelvis örta- och läkeböcker. En tradition som sedan har fortgått genom hela historien, även in i våra dagars medicinalväxtböcker för allmänheten, vilka snarare är att betrakta som information om en internationell företeelse än några regelrätta produkter av forskning över människors faktiska medicinalväxtanvändning. Det är här av vikt att faktiskt skilja mellan vad som är användarens eller praktikerns kunskap om bruket å ena sidan och akademikerns betraktelser av användarnas kunskap och jämförelser mellan olika användare å den andra sidan. Man kan säga att det handlar om skillnaden mellan att å ena sidan vara forskaren och å den andra att vara studieobjektet. Vissa av de böcker som har producerats genom historien kan betraktas som forskningssynteser medan andra snarare utgör forskningsmaterialet som förtjänar att ingående studeras.

Biologisk mångfald i egyptisk tappning på sarkofagen till Ankhnesneferibre (c:a 500 f.Kr.) på British Museum. Foto: Håkan Tunón.

En viktig bevekelsegrund för denna typ av studier har varit att särskilt lyfta fram det ekonomiska värdet av naturbruket och det är också anledningen till framväxten av forskningsområdet ekonomisk botanik. Detta ämne representeras bl.a. av ett internationellt forskarsällskap *International Society for Economic Botany* och beskrivs som:

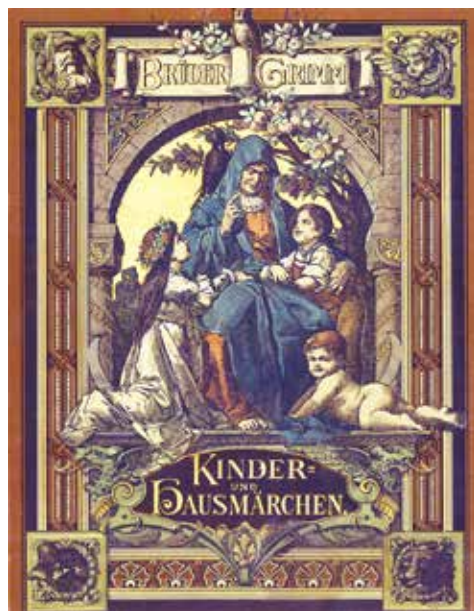
att främja och uppmuntra vetenskaplig forskning, utbildning och därmed relaterad verksamhet rörande historisk, nutida och framtida användning av och förhållandet till växter, samt göra resultaten från sådan forskning tillgänglig för forskare och allmänheten genom möten och publikationer.³

Ekonomisk botanik har en lång tradition och således en praktisk ekonomisk och antropocentrisk bevekelsegrund. I Sverige bör vi i detta sammanhang särskilt lyfta fram att Linné publicerade en *Flora æconomica* (1749) och att sedan professor Anders Jahan Retzius i Lund gav ut *Försök til en Flora Oeconomica Sveciæ, eller swenska växters nytta och skada i hushållningen* (1806) i två volymer. Skrifter vars syfte var att brett exemplifiera värdet av biologisk mångfald art för art utan att för den skull, trots namnen, gå in på något uttalat ekonomiskt tänkande. Särskilt Retzius bokverk utgår till stor del från andrahandsuppgifter. Andra likartade väl spridda sammanställningar av sekundäruppgifter om växtanvändning publicerades i *Svensk botanik* (1802–30), som gavs ut av Johan Wilhelm Palmstruch, och Carl Fredrik Nymans *Svensk fanerogam-flora för skolgångdom* (1873).

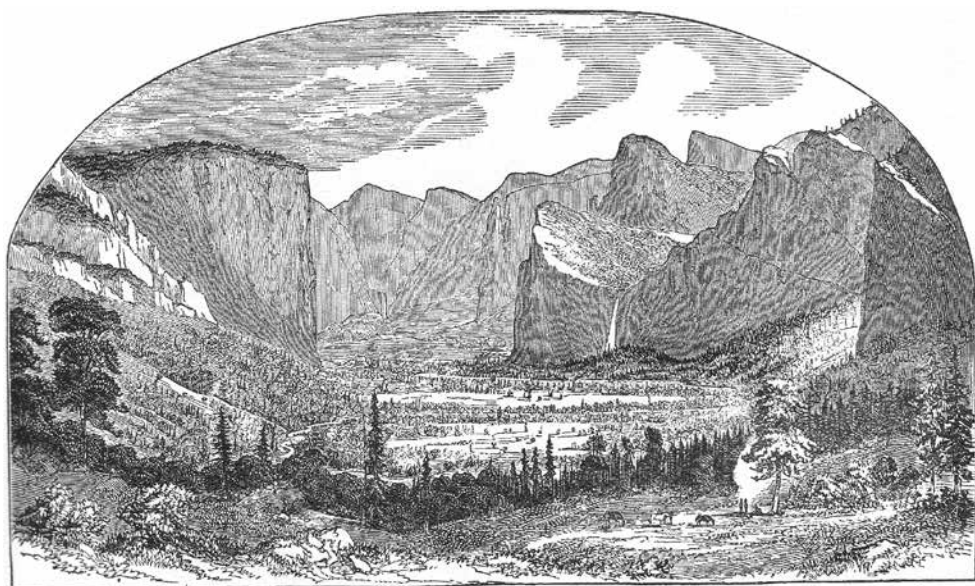
studiet av den folkliga kulturen allt viktigare. Denna utveckling inkluderade också utveckling av skolgång på nationalspråket där man lyfte fram eller skapade enande nationella symboler och en gemensam nationens historia. Därmed skapade man en gemensam bild av nationen och minskade lokala särskiljande drag och fick en politisk enhet. Under 1800-talet pågick bland annat ett stegvis skapande av ett enat tysk rike, det tyska kejsardömet år 1871. I de tyskspråkiga länderna hade man därför som ett led i detta arbete tidigt kommit igång med att dokumentera folkloristik och lokala sedvänjor kopplade till naturbruk. Bröderna Jacob och Wilhelm Grimm (1785–1863 respektive 1786–1859) är ju välbekanta för sina insatser för att dokumentera tyska folksagor. Under denna period utvecklades även det som ofta har kommit att kallas för *Volksbotanik* (folklig botanik), vilket var ett sätt att både visa skillnader och likheter

BONDEKULTUREN OCH ALLMOGEETNOLOGIN

I Europa under 1800- och första hälften av 1900-talet växte en rörelse fram med syfte att dokumentera och därmed rädda den tynande bondekulturen till eftervärlden. Detta var ett led i nationalromantiska strömningar och utgjorde ett svar på en alltmer tilltagande urbanisering. Landsbygden avfolkades och allmogekulturen betraktades som hotad och därmed hotades också folkets nationalkaraktär. Man ansåg på ett romantiskt sätt att allmogen representerade nationens ursprung och själ och att den därmed var den grund som samhället vilade på. Efter Napoleonkrigen samlades Europas stater till Wienkongressen 1814–15 för att skapa en stabil maktordning och en långsiktig europeisk fred. För nationalstatsskapandet blev devisen ”ett folk, ett språk, ett land” en bärande tanke och därmed blev

Bröderna Grimms bok *Kinder- und Hausmärchen* från 1812.

Yosemite nationalpark inrättades 1864. Skyddad som ett stycke orörd vildmark. Här skildrar av Thomas A. Ayres, 1855. National Park Service, US Department of Interior.

mellan olika lokala bruk av växter. Särskilt i den tyskspråkiga delen av kontinenten gjordes under 1800- och första hälften av 1900-talet således en mängd sammanställningar över lokala växtnamn och/eller användningar.⁴ De aktiva forskarna var företrädesvis botanister och naturaliehistoriker, såsom Friedrich Bernhard Wartmann (1830–1902), August Ulrich (utan levnadsår), Richard Pieper (utan levnadsår), Joseph Nießen (1864–1942), Georg Kummer (1885–1954) och Heinrich Marzell (1885–1970). För Brøndegaards vidkommande har den sistnämnde spelat en viktig roll som mentor och mellan dessa båda män utvecklades en vänskap vid sidan av det vetenskapliga utbytet. Marzell kom främst att publicera sig inom ämnesområdet tyska växtnamn, men ägnade sig också mycket åt folkligt kunnande rörande medicinalväxter?

Även i Norden pågick liknande strömningar och i Sverige vid mitten av 1800-talet

bildades ett antal landsmålsföreningar vars syfte var att dokumentera dialekter, bl.a. genom att låta äldre berätta om sagor, sägner, folkdiktning och folktrö. En verksamhet som sedan togs över av dialekt- och folkminnesarkiven under början på 1900-talet. Under 1870-talet tog Artur Hazelius (1833–1901) initiativ till att i Stockholm grunda Nordiska museet 1880 och friluftsmuseet Skansen 1891 och även i Norge och Danmark grundades olika folkemuseer under 1800-talet. Ett annat uttryck för dessa strömningar var grundandet av Den Norske Turistforening 1868 och Sveriges Turistforening 1885 med mottot ”känn ditt land”, vilket innebär såväl geografiskt som kulturellt, och eftersom Sverige och Norge var i union vid denna tid gällde detta bägge länderna. Efter unionsupplösningen 1905 fanns det emellertid politiska vinster att betona skillnaderna och att Sverige var svenskt och Norge norskt. År 1909 bildades

Sveriges Naturskyddsförening och Sveriges riksdag inrättade de första nationalparkerna med ursprunglig svensk natur, dvs. nationstypisk vildmark. Naturskyddsföreningen hade emellertid intressen inom såväl naturvård som hembygdsskydd och kulturminnesvård.⁶ Under 1916 inrättades så Samfundet för hembygdsvård (idag Sveriges Hembygdsförbund), vilket ytterligare kan ses som ett resultat av intresset för folkkulturen.

I Sverige har traditionen av folklig botanik främst följts upp inom allmogeenologin och folkloristiken och man kan nämna etnologer, som exempelvis Gunnar Olof Hyllén-Cavallius (1818–1889), Eva Wigström (1832–1901), Erland Nordenskiöld (1877–1932), Carl Wilhelm von Sydow (1878–1952), Gustav Ränk (1902–1998), Gösta Berg (1903–1993), Carl-Herman Tillhagen (1906–2002) och Nils-Arvid Bringéus (1926–). Deras produktion har också haft ett visst fokus på folkloristiken och föreställningsvärlden och därmed förefaller det som om deras tilltro till allmogens praktiska kunskaper har varit tämligen skral. Man ska inte heller förneka den insats som gjorts av bl.a. historiker, särskilt vetenskapshistoriker. Ett annat forskningsområde där en betydande insats har gjorts är inom studiet av folkliga växtnamn och där kan vi omnämna forskare som Elias Fries (1794–1878), August Lyttkens (1845–1925), Sten-Bertil Vide (1915–2002) och Sigurd Fries (1924–2013). I Norge har det främst handlat om botanister såsom Jens Holmboe (1880–1943), Knut Faegri (1909–2001), Rolf Nordhagen (1894–1979) och Ove Arbo Høeg (1898–1993). Den sistnämndes omfattande översikt av det folkliga nyttjandet av Norges flora från 1974 baseras på författarens egna uppteckningar baserade på en oerhört flitig korrespondens med ett otroligt stort antal informanter under över femtio års tids.⁷ I Danmark finns i stort sett endast två aktörer av betydelse och det är Johan Lange (1911–2007) och Vagn J. Brøndegård själv,

men honom beskriver jag lite närmare längre fram. Johan Lange sammanställde bl.a. *Ordbog over Danmarks plantenaavne* (1959–61) – ett arbete om tre volymer.

ETNOGRAFISK BOTANIK OCH ETNOBIOLOGI

Under 1800-talet tilltog även det akademiska intresset för att studera nyttjandet av naturens resurser, främst florans, bland främmande folk i andra delar av världen. Mycket av denna forskningsgren utvecklades i USA och har åtminstone till en början haft ett visst kolonialt drag över sig. Detta forskningsfält har kommit att kallas etnobiologi och då har förmodligen grenen etnobotanik blivit mest spridd. Själva termen etnobotanik omnämndes första gången 1895 och då av amerikanen John W. Harshberger. Hans syfte var att beskriva ett nytt forskningsfält. Fyrtio år senare lyftes samlings termen etnobiologi fram av Edward F. Castetter år 1935.⁸ Detta var en markering att ämnet även omfattade etnozologi, etnomykologi och etnoekologi och fokuserade på interaktionen mellan människan och andra organismer. Ämnet gick också från antropologi till botanik under 1900-talet och man brukar peka ut den amerikanske botanikprofessorn Richard Evans Schultes (1915–2001) som den moderna etnobotanikens fader baserat på hans omfattande deltagande fältforskning bland framför allt sydamerikanska indianer. Hans forskning kombinerade botanik och antropologi kryddat med urfolksrätt och miljöfrågor. Han och hans forskning var inspiration till den amerikanska filmen *The Medicine Man* från 1992 med Sean Connery i huvudrollen. Den botaniska etnobotaniken omfattade främst utomeuropeiska urfolks nyttjande av växter, men kom med tiden att även inkludera föreställningar och folkloristik. Under de senaste decennierna har

Svenska och internationella storheter inom etnofarmakologi i samband med en konferens i Uppsala 1992. Från vänster Richard Evans Schultes (USA), Finn Sandberg, Jan G. Bruhn & Bo Holmstedt (Sverige) och Laurent Rivier (Frankrike). Schultes, Sandberg och Holmstedt valdes vid tillfället in som hedersmedlemmar i International Society of Ethnopharmacology medan Bruhn och Rivier var tillträdande respektive avgående ordförande för sällskapet. Foto: Håkan Tunón.

man även inkluderat den ekonomiska botaniken, dvs. kommersialiserade och förädlade växter. Idag definieras ämnet mer allomfattande och tar hänsyn till lokalsamhällets hela interaktion med den omgivande biologiska mångfalden.

De första vetenskapliga studierna fokuserade på dokumentation och listor över för olika ändamål använda arter, men med tiden har de blivit mer teoretiserande och kommit att anta ett helhetsperspektiv. Man har även inom denna inriktning till större del börjat betrakta människan och hennes verksamhet som en ekologisk faktor och omgivningarna som en form av kulturlandskap. I vissa fall har man också valt att benämna detta forskningsområde för etnoekologi, dvs. studiet av hur folkgrupper förstår och uppfattar det omgivande landskapet och ekosystemen där de lever. Termen etnoekologi beskrevs för första

gången 1954 av den amerikanske antropologen Harold Conklin (1926–). Det kunskapssystem som urfolk och traditionella lokalsamhällen besitter om naturen och dess beståndsdelar brukar i allmänhet benämnas traditionell ekologisk kunskap.

Beroende på forskarens akademiska hemvist kan alltså etnobiologin visa upp två delvis helt olika ansikten. Det ena handlar om just folklig biologi, dvs. hur folket ser, namnger och klassificerar det omgivande landskapet och den biologiska mångfalden, medan den andra inriktningen utgår från ett mer praktiskt, nyttofokuserat, ekologiskt angreppssätt och fokuserar på sedvanbruk av biologiska resurser. Man tillåter sig att generalisera och påstå att den första inriktningen företräds av antropologer och etnologer och att den andra representeras av naturvetare. The Society of Ethnobiology ger

en bred definition av ämnet⁹, som omfattar båda inriktningarna:

tvärvetenskapliga studier av relationerna mellan växter och djur och mänskliga kulturer världen över, både vad gäller historiska och nutida relationer mellan människa och miljö.

Inom etnobiologin återfinns vi också, åtminstone delvis, etnomedicinen, som är en annan tämligen väl definierad forskningsgren. Den kan sägas handla om studiet av olika folkgruppers uppfattningar om sjukdomar, sjukdomsorsaker och botemedel. Etnofarmakologi har däremot ett snävare fokus på olika folkgruppers användning av djur, växter och mineral som botemedel, njutningsmedel eller gift samt ofta även regelrätta farmakologiska studier. Denna inriktning har haft ett ganska uttalat praktiskt värde inom läkemedelsforskningen under 1900-talet, men är nu av en mer teoretisk betydelse. I Sverige har dessa representerats av läkare, apotekare och botaniker, såsom Oskar Theodor Sandahl (1829–1894), Henrik Viktor Rosendahl (1855–1918), Carl Gustaf Santesson (1862–1939), Bo Holmstedt

(1918–2002) och Finn Sandberg (1920–2011). Under senare tid, kanske främst det senaste decenniet, har enstaka forskare inom medicinsk forskning även skapat en helt ny inriktning av etnofarmakologi som studiet av genetiska skillnader mellan folkgrupper samt hur dessa påverkar patienternas svar på olika typer av läkemedelsbehandling, men detta är en helt annan historia.

I Norden har etnobiologin, som nämnts tidigare, främst kommit att förvaltas inom folklivsforskning, etnologi, historia och språkvetenskap, men under de senaste decennierna alltmer av biologer. Man kan också säga att etnobiologin har kommit att ta fyra huvudsakliga ämnesinriktningar som vi kan kalla:

- framtida nytta (äldre kunskap för exploatering/bioprospektering och långsiktig hållbar utveckling)
- historisk etnobiologi (äldre nyttjande i huvudsak för att förstå historien)
- folkloristik (att äldre tiders ”kunskap” främst bestod av folktro och föreställningar samt lekar)

Sammankomst för arbetsgruppen för frågor rörande folklig kunskap inom FN:s Konvention om biologisk mångfald i Montreal i Kanada, 2013. Under pågående förhandlingarna. Foto: Håkan Tunón.

- folklig nomenklatur och systematik (hur man har klassificerat naturens invånare och namngivit dem).

FN:S KONVENTION OM BIOLOGISK MÅNGFALD

En ny epok för etnobiologin inleddes i och med FN:s Konvention om biologisk mångfald som världens herrar skrev under på toppmötet i Rio de Janeiro 1992. Inom konventionen framhålls specifikt urfolks och lokala samhällens "traditionella kunskap, sedvänjor och innovationer" och dess roll i bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald; den kunskap som man inom etnobiologin i allmänhet vill studera. Inte helt förvånande så har konventionen också därmed varit bevekelsegrund för att en mängd etnobiologiska projekt initierats. Med inspiration från såväl FN:s Konvention om biologisk mångfald som Brønneegaards boksviter om dansk etnobiologi inleddes 1997 i Sverige ett särskilt etnobiologiprojekt *Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige*¹⁰ i syfte att skapa ett etnobiologiskt bokverk om naturresursanvändning i Sverige, historiskt, nutida och framtida. Projektet var ett brett samarbete mellan Centrum för biologisk mångfald (Sveriges lantbruksuniversitet), Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien och ett antal museer, såsom Åttje: Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Fredriksdals museer och trädgårdar och Stiftelsen Skansen. Avsikten med projektet var att skapa intresse för etnobiologisk forskning och därför publicerades ett antal skrifter och böcker i serien *Studia ethnobiologica* samt arrangerades ett tiotal nationella etnobiologisymposier på olika teman under perioden 1999 till 2008. Det planerade bokverket realiserades också, *Människan och naturen* (2001)¹¹, *Människan och florán* (2005)¹² och *Människan och faunan*

Bokverket Etnobiologi i Sverige (2001–2007) är en antologi som är inspirerad av och framtagen i Brønneegaards anda.

(2007)¹³. Inom projektet har vi använt oss av en relativt vid definition:

Studiet av människans medvetna förhållande till och användning av växter och djur i sin omgivning. Svar på frågor såsom *vilka arter?*, *för vilket syfte?*, *hur?*, *var?*, *när?* och *av vem?*

Syftet med etnobiologiprojektet var tudelat, både att sammanställa och beskriva nyttjandet av biologisk mångfald genom historien fram till våra dagar och att samtidigt väcka intresse för bevarande av flora och fauna, såväl vild som domesticerad. Inalles medverkade nästan 140 författare från olika akademiska discipliner i bokverket, vilket säger något om bredden på ämnet etnobiologi. Ändå måste man medge att detta bokverk, precis som Brønneegaards danska motsvarigheter, trots allt främst är att betrakta som en introduktion till människans oerhört komplexa förhållande till naturen och dess resurser. Detta arbete ledde också till att regeringen gav

Centrum för biologisk mångfald i uppdrag att 2006 inrätta Naptek – Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Programarbetet har därefter handlat om etnobiologisk kartläggning, dokumentation och utvecklande av böcker som hjälpmedel för arbete knutet till folklig kunskap, bl.a. *Ju förr desto bättre: kulturarvet som resurs för en hållbar framtid*⁴ (2009) och *Nycklar till kunskap. Om människans bruk av naturen*⁵ (2010).

KORTFATTAD BESKRIVNING AV VAGN J. BRØNDEGAARD

På initiativ från Centrum för biologisk mångfald utsågs Vagn J. Brøndegaard år 2005 till hedersdoktor vid Sveriges lantbruksuniversitet. Motiveringen till detta lydde:

Brøndegaard har verkat som författare och etnobiolog. Han har sammanställt tre olika bokverk; *Folk og flora: Dansk etnobotanik*, *Folk og fauna: Dansk etnozologi* samt *Folk og fæ: Dansk hysdyretnologi*. Brøndegaards arbete om totalt nio mycket omfattande böcker sammanfattar på ett enastående sätt det kulturhistoriska materialet rörande djur och växter i Danmark, såväl odlade som

vilda. Vid sidan av dessa högklassiga uppslagsverk har han också publicerat över 700 etnobiologiska artiklar i vetenskapliga och populärvetenskapliga tidskrifter.

Några år tidigare hade också Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien inrättat *V. J. Brøndegaards etnobotaniska samling* som i grunden består av Brøndegaards eget arbetsbibliotek, en samling omfattande över sjuttio hyllmeter böcker och flera tusen särtryck, samt en mängd urklipp, allt noggrant katalogiserat. Detta är det omfattande material som har utgjort bakgrundsmaterialet till hans imponerande skrivande.

Vagn Jørgensen Brøndegaard föddes 1919 i det lilla samhället Fanefjord på Møn. Familjen bestod av lantbrukare. Brøndegaard själv valde dock en annan bana, att läsa, forska och skriva om människans användning av och förhållande till växter och djur. Eftersom Brøndegaard sedan ungdomen varit en stor boksamlare så har det bidragit att skapa det bibliotek som nu utgörs av den etnobotaniska samlingen. Hans energiska forskning och skrivande skedde inte inom den akademiska miljön utan främst som autodidakt privatperson. Hans skrivande varvades mellan populärvetenskapligt skrivande för brödfödan och en mer vetenskaplig publicering med särskild inriktning på etnobotanik, ekonomisk botanik och kulturhistoriska aspekter på växter. Hans skrivande inleddes med artiklar i den danska lokalpressen redan år 1943. Först handlade det om populära och populärvetenskapliga framställningar, men allt eftersom kom många vetenskapliga arbeten som sedan kulminerade i tre mycket omfattande bokverk om dansk etnobiologi.

Brøndegaard fortsatte efter sin grundutbildning att studera germanistik och botanik i Tyskland i såväl Heidelberg som Rostock. I samband med detta kom han i kontakt med botanisten Heinrich Marzell som lämnade ett tydligt avtryck på Brøndegaards forskning. Han verkade därefter i Königsberg innan han

Foto: Håkan Tunón, 2004.

i all hast fick fly tillbaka till Danmark i samband med andra världskrigets slutskede när sovjetiska armén tågade in i Tyskland. Väl på hemmaplan började Brøndegaard att på allvar dokumentera, samla litteratur och skriva. Efter ett par decennier flyttade Brøndegaard emellertid till Cómpeña, en liten bergsby i Spanien. År 1966 gick flyttlasset, vilket bl.a. inkluderade hans växande bibliotek som alltså kom att vara avgörande både för hans inkomst och det vetenskapliga skrivandet. I Spanien och särskilt Andalusien kom han även att genomföra ett omfattande dokumentationsarbete bland exempelvis landsbygdens herdar. Ett material som faktiskt inte är publicerat.

Mycket av verksamheten inriktades på ett avlägset mål, nämligen att skapa ett storverk i form av bokverket *Folk og flora: etnobotanik i Danmark 1-4* (1978-80).¹⁶ Det tog mer än trettio år att sammanställa material och färdigställa detta projekt. Enbart själva skrivandet av manuset tog sex år. Bokverket skildrar ungefär femhundra i Danmark förekommande vilda och odlade växter och baseras på uppgifter från mer än tusen titlar samt har bortåt 28 000 källhänvisningar, vilket säger något om Brøndegaards omfattande grävande i källmaterialen. Han ger också i inledningen till bokverket sin beskrivning av vad etnobotanik är:

Etnobotanik skildrer forholdet mellem et lands vegetation og dets befolkning og registrerer de vildtvoksende og dyrkede planter historie, deres folklige navne, anvendelse i kalenderårets fester og højtider, som lægemidler i hjemmeindustri, håndværk, børnelege, skikke, sagn og overtro, stednavne, heraldik, talemåder, prosa og poesi. Den vedrører således ikke alene etnologi og botanik, men er i høj grad tværvidenskabelig og omfatter bl.a. land-, have- og skovbrug, arkæologi, teknologi, farmaci, filologi, folkløse og litteraturhistorie.

Folk og flora följdes av ytterligare två imponerande bokverk, nämligen *Folk og Fauna:*

etnozoologi i Danmark 1-3 (1985-86) samt *Folk og Fa: dansk husdyrsetnologi 1-2* (1991-92).¹⁷ De är av något mindre omfattning, 1 047 respektive 453 sidor. Dessa tre bokverk är onekligen föregångare inom genren. Alla tre är baserade på grundlig faktainsamling, ett noggrant skrivarbete och uppbyggda enligt praktiskt taget samma mall, vilket ökat tillgängligheten. Vid sidan av bokverken publicerade Brøndegaard dessutom hundratals populära, populärvetenskapliga och vetenskapliga artiklar om allhandla frågor relaterade till etnobiologi, även om största delen relaterar till etnobotanik. Ibland är det svårt att dra gränsen mellan vad som är att betraktas som populärvetenskapligt eller vetenskapligt och många gånger växer och utvecklas artiklarna om ett visst tema successivt genom upprepade publiceringar i dagspress, veckopress, fackpress och årsböcker. Sammantaget har detta också gjort att Brøndegaards publikationslista innehåller en mycket blandad kompot av publikationer. Det handlar om lokaltidningar och rikstidningar, men också som nämnts ovan om facktidningar för alla möjliga olika intressenter, såsom lantbrukare, trädgårdsintresserade, farmaceuter, läkare, veterinärer, snickare, men också bryggmästare och hotell- och restauranganställda. Sammantaget skildrar dessa artiklar i stort och smått olika aspekter vad gäller människans nyttjande av och folkliga föreställningar om växterna i deras omgivning och syftet har varit att på ett folkbildande sätt sprida information till allmänheten.

BRØNDEGAARDS VETENSKAPLIGA PUBLICERING

En del av de teman som Brøndegaard fördjupade sig i resulterade också i mer vetenskapliga publiceringar i en mängd olika tidskrifter. Det

Vårt förhållande till naturen är mycket komplext och genom leken grundas tidigt mycket av vår syn på naturens detaljer, vilket även påverkar oss långt senare. Foto: Håkan Tunón.

handlar främst om tidskrifter inom humaniora, t.ex. de danska *Danske folkemål*, *Danske studier* och *Sprog og kultur*, de svenska *Arv* och *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, men han publicerade också humanistiska alster i mer naturvetenskapligt inriktade tidskrifter, såsom de tyska *Naturwissenschaftliche Rundschau* och *Pharmazeutische Zeitung* samt den vetenskapshistoriska tidskriften *Sudhoffs Archiv*. I Danmark återfinns bidrag även i *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* och *Ugeskrift for læger*, i Sverige återfinns också bidrag i *Svensk Farmaceutisk Tidsskrift* och *Linnésällskapets årskrift* och i Norge publicerade Brøndegaard i *Blyttia – Tidsskrift for Norsk Botanisk Forening*. Utöver mer generella etnobiologiska essäer kan man dela in dessa artiklar på följande huvudteman:

- växtnamn
- folkmedicin och medicinalväxter, och då särskilt afrodisiaka, antikonceptionsmedel och abortiva
- växtfibrer och andra nyttoväxter
- barnlekar och växter som leksaker.

Som skribent bör Brøndegaard rimligen betraktas som en etnobiolog av den gamla skolan, men med en viss förkärlek åt folkliga växtnamn och folkloristik samt ett visst fokus på tidigare generationers mer andliga dimension till den omgivande naturen med människan som en naturlig del av skapelsen. Det handlar ofta mer om historiska detaljfrågor än några skildringar av mer praktiska lärdomar för framtiden. Det klagas också ofta på att etnobiologin har en tendens att bli något av

en teoretiskt frimärkssamling, dvs. man bryter ut och djupanalyserar en liten isolerad del av ett större sammanhang istället för att lyfta den större bilden. Att genomföra detaljstudier av specifika företeelser är ett hanterligt sätt att begränsa ett annars oöverstigligt material så att man kan genomföra en mer djuplodande vetenskaplig analys. Brøndegaard tillhörde också den tyska akademiska traditionen, där just mycket djuplodande och noggranna analyser av enstaka företeelser var en regel, och han var som sådan absolut Heinrich Marzells lärjunge. Han tog sig lärt och detaljerat an och skildrade det ena fenomenet efter det andra och hans mäktiga livsverk blev att sammantaget försöka beskriva den historiska relationen mellan människa och natur, nyttjande och föreställningar. Denna oerhört omfattande insats utgör ett epokgörande bidrag. Genom att insiktsfullt skildra kunskap från en tid, som vi inte kommer att få tillbaka, bidrog han till att skapa ett intresse och en förståelse för varför vi bör bevara biologisk mångfald.

Även om han på grund av sin tyskvänlighet till stor del kom att uteslutas från den danska vetenskapliga gemenskapen under de första decennierna efter kriget så har hans forskning och publicering uppskattats både nationellt i Danmark och internationellt. Något som framgår av att hans arbete, särskilt i samband med och efter utgivandet av bokverken på 1970-talet och framåt, kom att stötts av flera tunga kulturfunder.

NOTER

- 1 Millennium Ecosystem Assessment 2003.
- 2 Såsom exempelvis Columella 2009. Mer om detta i Svanberg et al., 2011.
- 3 ”to foster and encourage scientific research, education, and related activities on the past, present, and future uses of plants, and the relationship between plants and people, and to

make the results of such research available to the scientific community and the general public through meetings and publications”, Society for Economic Botany:s hemsida: http://www.econbot.org/_welcome_/to_seb.php

- 4 Ulrich 1897; Marzell 1926 & 1935; Nießen 1936–37; Pieper 1897; Wartmann 1874; Kummer 1927 & 1952–55. För enstaka nedslag i främst Östeuropa se Svanberg & Luczaj, 2014.
- 5 Marzell 1926, 1935, 1942–79.
- 6 Gren 2009 & 2010.
- 7 Høeg 1974.
- 8 Cotton 1996; Svanberg & Tunón 1999; Svanberg 2001; Svanberg et al., 2011.
- 9 International society of ethnobiology:s hemsida: <http://ethnobiology.net/>
- 10 Svanberg & Tunón 1999 & 2000.
- 11 Pettersson, Svanberg & Tunón 2001.
- 12 Tunón, Pettersson & Iwarsson 2005.
- 13 Tunón, Iwarsson & Manktelow 2007.
- 14 Westman & Tunón 2009.
- 15 Tunón & Dahlström 2010.
- 16 Brøndegaard 1978–80.
- 17 Brøndegaard 1985–86 & 1991–92.

REFERENSER

- Brøndegaard, V.J., 1978–80, *Folk og flora: etnobotanik i Danmark*. Vol. 1–4. Rosenkilde og Bagger, Köpenhamn.
- Brøndegaard, V.J., 1985–86, *Folk og Fauna: etnozologi i Danmark*. Vol. 1–3. Rosenkilde og Bagger, Köpenhamn.
- Brøndegaard, V.J., 1991–92, *Folk og Fa: dansk husdyrsetnologi*. Vol. 1–2. Rosenkilde og Bagger, Köpenhamn.
- Columella, L.J.M., 2009., *Tolv böcker om lantbruk. En tvåusenårig romersk lantbrukslära*. (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden. 43. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien) Stockholm.
- Cotton, C.M., 1996, *Ethnobotany: Principles and Applications*. Wiley, Chichester.

- Gren, L., 2009, "Kulturmiljövårdens historia", s. 16–19 i *Kunskap • föreställningar • natursyn • hållbar utveckling. Om mötet mellan myndigheter, lokalsamhällen och traditionella värderingar*. Red. H. Tunón. (CBM:s skriftserie 32. Centrum för biologisk mångfald) Uppsala.
- Gren, L., (red.) 2010, *Sambällsförändringar och vården av natur och kultur. En debattskrift om natur- och kulturmiljövårdens utveckling under 100 år*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Høeg, O.A., 1974, *Planter og tradisjon: floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925–1973*. Univ.-forlag, Oslo.
- Kummer, G., 1927 & 1952–55, *Schaffhauser Volksbotanik*. Augustin, Thayngen-Schaffhausen.
- Lange, J., 1959–61, *Ordbog over Danmarks plantenaevne*. Band 1–3. København.
- Marzell, H., 1926, *Bayerische Volksbotanik Volkstümliche Anschauungen über Pflanzen im rechtsrheinischen Bayern*, Spindler, Nürnberg.
- Marzell, H., 1935, *Die Pflanze im Deutschen Brauchtum*. Verlag Enckehaus, Berlin.
- Marzell, H., 1942–79, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, Band I–V, Leipzig, Stuttgart & Wiesbaden.
- Millennium Ecosystem Assessment, 2003, *Ecosystems and Human Well-being*, Washington – Covelo – London.
- Nießen, J., 1936–37, *Rheinische Volksbotanik. Die Pflanzen in Sprache, Glaube und Brauch des Rheinischen Volkes*, Berlin.
- Pettersson, B., Svanberg, I. & Tunón, H. (red.), 2001, *Människan och naturen: Etnobiologi i Sverige*, Wahlström & Widstrand, Stockholm
- Pieper, R., 1897, *Volksbotanik : Unsere Pflanzen im Volksgebrauche, in Geschichte und Sage, nebst einer Erklärung ihrer Namen*, Sterzel, Gumbinnen.
- Svanberg, I., 2001, "Människan, växterna och djuren", s. 13–20, i *Människan och naturen: Etnobiologi i Sverige I*. Red. B. Pettersson, I. Svanberg & H. Tunón, Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Svanberg, I. & Tunón, H., 1999, "Etnobiologi", s. 55–72, i *Leva med naturen. Fataburen 1999*, Nordiska museets förlag, Stockholm.
- Svanberg, I., et al., 2011, "History and current trends of ethnobiological research in Europe", s. 189–212 i *Ethnobiology*. Red. Anderson, E.N., Pearsall, D., Hunn, D. & Turner, N. Wiley-Blackwell, Hoboken, New Jersey.
- Svanberg I. & Luczaj, L. (red.), 2014. *Pioneers in European Ethnobiology*. Uppsala University, Uppsala.
- Svanberg, I. & Tunón, H., 2000, "Local knowledge of animals and plants: The contribution of ethnobiology", s. 7–26, i *Ecological knowledge in the North. Studies in ethnobiology*. Red. I. Svanberg & H. Tunón, Swedish Science Press, Uppsala.
- TEEB, 2010, *The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature: A synthesis of the approach, conclusions and recommendations of TEEB*.
- ten Kate, K. & Laird, S.A., 1999, *The Commercial use of Biodiversity*, Earthscan Publications Ltd, London – Sterling, VA.
- Tunón, H. & Dahlström, A. (red.), 2010, *Nycklar till kunskap. Om människans bruk av naturen*. (CBM:s skriftserie, 34 & Skogs- och lantbruks-historiska meddelanden, 48) Centrum för biologisk mångfald, Uppsala & Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm.
- Tunón, H., Iwarsson, M. & Manktelow, S. (red.), 2007, *Människan och faunan: Etnobiologi i Sverige 3*, Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Tunón, H., Pettersson, B. & Iwarsson, M. (red.), 2005, *Människan och floraen: Etnobiologi i Sverige 2*, Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Ulrich, A., 1897 (2:a uppl.), *Beiträge zur bündnerischen Volksbotanik*. Hugo Richter, Verlagsbuchhandlung, Davos.
- Wartmann, F.B., 1874 (2:a uppl.), *Beiträge zur St. Gallischen Volksbotanik Verzeichniss der Dialektnamen*, Scheitlin & Zollikofer, St. Gallen.
- Westman, A. & Tunón, H. (red.), 2009, *Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid*, (CBM:s skriftserie, 26) Centrum för biologisk mångfald, Uppsala & Sveriges hembygdsförbund, Stockholm.